

**NYBORG
FÆSTNING**
MIDDELALDER & RENÆSSANCE

NYBORG FÆSTNING

MIDDELALDER & RENÆSSANCE

af
Claus Frederik Sørensen

Østfyns Museer &
Syddansk Universitetsforlag

INDHOLD

FORORD	8
INDLEDNING	12
Forskningshistorik – Nyborgs fæstningshistorie	14
SOM VÆRN IMOD FJENDEN	16
Rigets forsvar og kontrollen med Storebælt	17
Forhistoriske værn ved Nyborg	19
Ældre middelalder og den vendiske trussel	21
RINGMURSBORGEN NYBORG	24
Ringmuren	29
Borgens hovedtårn	34
Vagttårnet – den stadig stående barfred	40
Vagttårnets ”tvinger”	45
Borgens sydvestlige og nordvestlige hjørnetårne	50
Nyborg Slots sydøstlige hjørnetårn	52
Ringmurens fremspringende flankeringstårne	54
Den ældste ringmursborg - konklusion	59
DET ÆLDSTE NYBORG – DEN BEFÆSTEDE BY	62
Den befæstede middelalderby – arkæologiske undersøgelser	65
Højbyen Nyborg	70
Byens østlige fæstningstårn	74
NYE FÆSTNINGSELEMENTER PÅ NYBORG SLOT – SENMIDDELALDEREN	76
Det nye brohoved	77
Brohovedets runde forsvarstårn	78
Borgens senmiddelalderlige adgangsforhold – videre udgravninger og opsummering	81
Vindebroen	83
FREDERIK 1.S NYBORG	86

NYBORG 1533-40	90
Rigets tilstand efter Grevens Fejde	94
CHRISTIAN 3.S NYBORG SLOT	96
Nyborg Slot 1540-1549	97
Barfreden – Vagttårnet – under Christian 3.	98
Det nye porthus - borgens adgangsforhold under Christian 3.	99
Den middelalderlige ringmur skalmures	100
CHRISTIAN 3 - BYENS BEFÆSTNING 1540-1549	102
Inspiration	106
Kongens Skibsbro	106
BYEN OG SLOTTETS BEFÆSTNING 1550-1559	108
Inspiration	111
Bastionerne	113
Møllegraven	118
Nyborgs infrastruktur – gadenettet	120
Christian 3.s borgervæbning	120
FREDERIK 2.S NYBORG	122
Acciseboden inden for Landporten	123
Dæmningernes og voldgravenes vedligeholdelse	126
CHRISTIAN 4.S NYBORG 1588-1648	128
Christian 4.s rigsfæstning Nyborg – de skriftlige kilder	129
Fæstningens udseende	131
Nyborg under Kejserkrigen – gru, angst og rædsel	132
AFRUNDING	136
NOTER	140
LITTERATUR	144

FORORD

En lang række danske byer er opkaldt efter den borg, der både sikrede borgherrens dominans over by og handel og bidrog til borgernes velbeskyttede liv. Alligevel er det i Danmark yderst sjældent, at borg og by udgør et samlet, planlagt hele, at det således mere var borgen, der fik sin by, end en allerede opstået handelslokalitet, der sikredes med en borg. Et sådant planlagt hele af borg og by er Nyborg, og den nærmeste parallel til dette anlæg findes i tyske Celle, omtrent 500 km syd for grænsen.

Siden 2009 har Østfyns Museer ledet et intensivt arkæologisk og historisk forskningsarbejde omkring Nyborg Slot og By med henblik på at beskrive og forklare Nyborgs særegne og rige kulturarv. Projektet kaster stadig ny viden af sig, og talrige traditionelle antagelser er blevet kuldkastede i årenes løb, ligesom nye hypoteser gang på gang har måttet reformuleres. Alle svar rejser nye spørgsmål, men her i 10-året for undersøgelseernes start har vi fundet det væsent-

ligt at gøre status over den indvundne viden på borg- og fæstningsområdet. Kronologisk er vægten lagt på middelalder og renæssance, hvor hovedparten af den nye viden er koncentreret, ikke mindst fordi fæstningseksperter Bjørn Westerbeek Dahl tidligere har beskæftiget sig indgående med Nyborgs fæstningsværker i enevældens tid (*Vor Kongelige fæstning, Nyborg*. 1995).

Takket være de nye undersøgelser ved vi nu, at det kilometerlange kanalarbejde og de tilhørende opstemninger og voldgrave omkring slotsholmen i Nyborg stod færdige i 1209/10, altså i kong Valdemar Sejrs tid. Med i anlægget var også omfattende planeringsarbejder af slotsholm og byholm, og voldgraven omkring den tilhørende byholm blev ligeledes skabt i 1200-tallet. Nyborg optræder derfor også som kongeligt eje i Valdemar Sejrs Jordebog fra omkring 1230 og synes allerede fra starten at være tiltænkt centrale funktioner som et strategisk placeret mødested midt i riget, lige der hvor Storebæltsoverfarten skulle binde riget sammen, samtidigt med at den skulle sikre kontrollen med søfarten og handelsvejene igennem Bæltet. Det blev sædvanen, at middelalderens parlament *Danehoffet* samledes i Nyborg, og fra 1280'erne blev det endog i flere omgange lovfæstet, at Danehoffet skulle mødes

Christian 3.s rigsvåben i riddersalen på Nyborg Slot (Østfyns Museer).

hvert år til en fastsat tid og et fastsat sted, nemlig Nyborg. Fra 1200-tallet til 1400-tallet værnede borg, volde og grave således om parlamentets fred og mødested, ligesom Nyborg naturligvis i lighed med rigets øvrige omtrent 40 rigsborge fungerede som residens for konge og hof på rejsekedømmets uophørlige vandring rundt i riget for at gøre magten synlig, nærværende og effektiv.

I 1500-tallet voksede centraladministrationen, og behovet for en mere permanent residensstad blev øjensynlig. Regeringen valgte derfor i 1525 den gamle Danehofby Nyborg som rigets første faste residensstad. Reformationskongen Christian 3. investerede i 1540'erne og 1550'erne uhørt store ressourcer i at omskabe, pryde og befæste borg og by til denne funktion, og Nyborg blev det eneste sted i riget, hvor kongen lod borg og by omfatte af et fælles, stærkt og moderne fæstningsanlæg. Centralmagten flyttede som bekendt siden til Øresund, hvor kongens barnebarn Christian 4. lagde enorme ressourcer i at udbygge og udsmykke København til rigets residensstad, eller som vi nu kalder det: Hovedstad.

Som Danmarks Riges Hjerter - det strategiske knudepunkt i rigets midte - fortsatte Nyborg sin fæstningshistorie langt op i 1800-tallet. Ja faktisk til i dag, for centrale dele af borg- og fæstningsanlægget er stadig bevarede og udgør umistelige dele af stedets herlighedsværdi. Medvirkende hertil er naturligvis, at de centrale bevaringsværdier allerede blev erkendt som værende af national interesse og dermed fredede for nu 100 år siden. At der virkelig var noget at frede på denne tid skyldes klart nok, at hæren

havde værnet om sine fæstningsanlæg, indtil fæstningens nedlæggelse i 1869. Og videre, ironisk nok, at centralmagts bortrejse fra byen skånede den for mange moderniseringsbølger, hvorfor Christian 3.s storstilede byprojekt stadig klart kan aflæses i bystruktur og fæstningsanlæg, og videre at det borg- og byskabende kanalanlæg fra Valdemar Sejrs tid har fastlåst infrastrukturen igennem sine dæmningsanlæg, der bestemte byens indfaldsveje og samtidigt afgrænsede holmene. Kanalarbejdet var og er i virkeligheden en opstemmet og omlagt å og sikrede således rindende vand til byens ferskvandsforsyning og mølleanlæg - så rigeligt en grund til at værne og bevare byens sø-, voldgravs- og å-system mod de sædvanlige forsøg på at fylde gravene og indvinde nye byggegrunde.

Nyborgs enhed af borg-, by- og fæstningshistorie igennem mere end 800 år er helt unik i Danmark og som sådan også af international interesse. Det er derfor Østfyns Museer en stor glæde at kunne udgive dette værk forfattet af museumsinspektør Claus Frederik Sørensen, der med smittende entusiasme har været tovholder og ankerperson i hovedparten af de arkæologiske udgravninger. Takken går også til de mange, der igennem årene har deltaget i de forskellige kampagner, herunder også de frivillige, der har soldet tonsvis af jord og bistået med megen praktik. Da borgholmen jo er fredet, har arbejdet også forudsat et tæt og tillidsfuldt samarbejde med fredningsmyndighederne, der i forbindelse hermed nedsatte en faglig følgegruppe med gode kolleger fra Museum Sønderjylland, Odense Bys Museer og Nationalmuseet. Vi takker for et godt samarbejde og god sparring! En særlig tak skal

dog gå til arkæolog Allan Knudsen, der har stået for en god del af beretningsarbejdet, og til borgeksperten, tidl. museumsinspektør Jørgen Skaarup, der ledede de første års udgravninger og sammenfattede resultaterne i *Middelalderborgen Nyborg. Arkæologiske undersøgelser 2009-2014* (2015).

For økonomisk støtte til denne bog skal rettes en varm tak til Fonden for Nyborg Fæstning og Nyborg Museumsforening. Østfyns Museer har stået for redaktionsarbejdet, medens selve udgivelsen er lagt i hænderne på Syddansk Universitetsforlag.

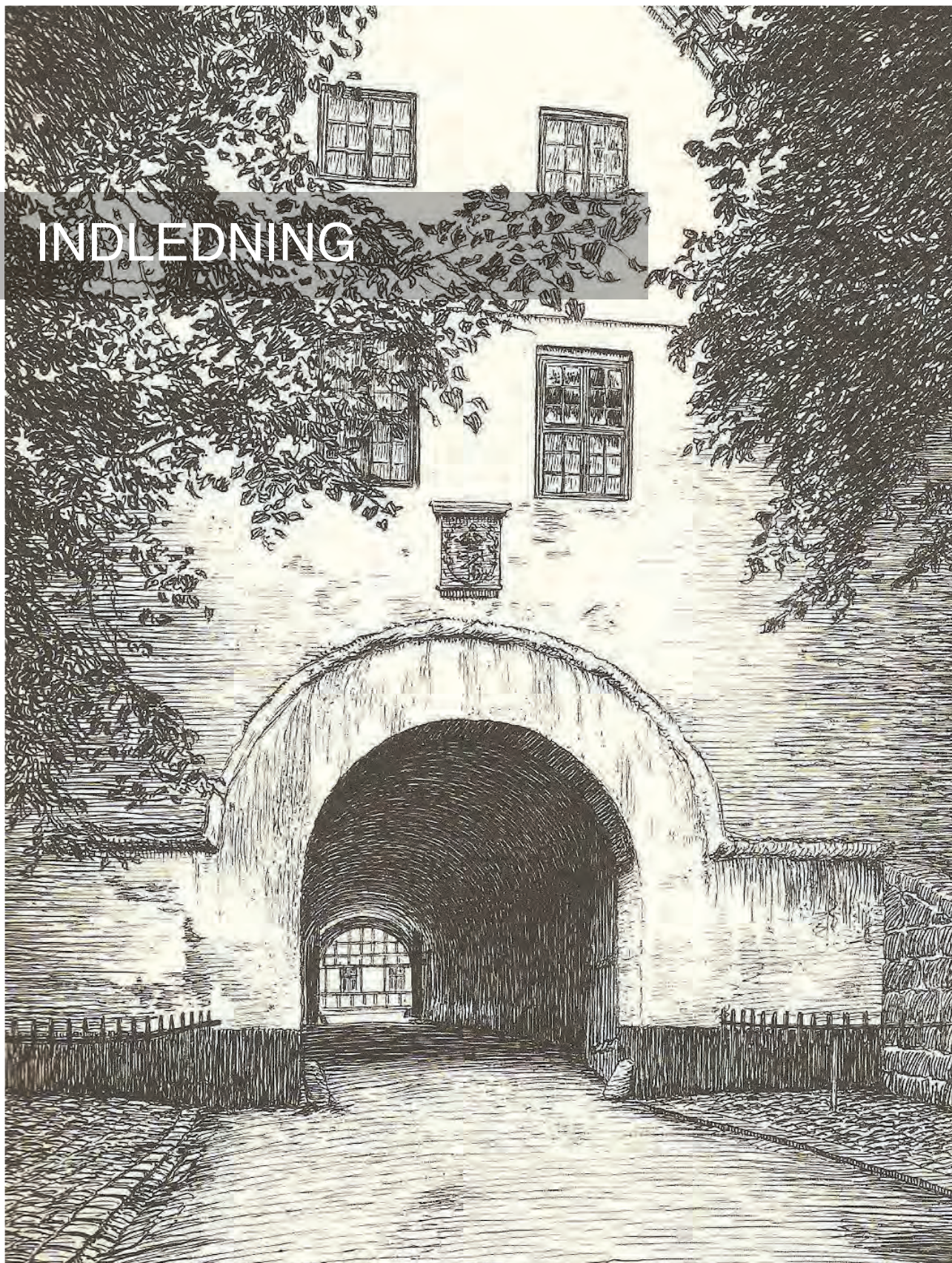
Når Middelalderborgen Nyborg i de kommende år atter rejser sig i nyfortolket form med ringmur og udstillingsfløj, sker det i forvisningen om, at

de arkæologiske undersøgelser, der er gået forud, til fulde har formået at afdække og sikre de mangfoldige fortidsminder, der endnu befinder sig under jorddækket. Ingeniørerne har været på hårdt arbejde med at ændre planer og korrigere på placeringen af de bærende søjler for det nye byggeri, således at bevarede mur- og gulvpartier lades uberørte. Netop dette bevaringshensyn har været det bestemmende for de omfattende udgravninger, der således overalt er stoppet ved de først påtrufne bygningsrester. At der ligger masser af viden gemt under disse rester er givet, men som det vil fremgå af det følgende, er der faktisk indvundet meget ny viden, også på de betingelser.

God læselyst!

Erland Porsmose

INDLEDNING

Som sæde for den danske kongemagt og lovfæstet mødested for Danehoffet (det middelalderlige danske parlament) og på baggrund af en central og strategisk beliggenhed indtager Nyborg en vigtig plads i Danmarkshistorien. Som en naturlig konsekvens heraf udviklede Nyborg sig også til et militærstrategisk knudepunkt, der gennem en godt 700 år lang periode var at regne blandt rigets vigtigste fæstninger.

Denne bog er således fortællingen om de mange fortifikatoriske tiltag, der gennem århundrederne kom til at forme både by og borg.

Der er tale om en lang fæstningshistorie, der i hovedtræk stadig kan ses og opleves på stedet i dag. Nyborg Slot er således at regne som en af Danmarks bedst bevarede middelalderlige kongeborge, hvortil Nyborgs middelalderlige bykerne stadig står omkranset af mægtige bastioner, runddele, jordvolde og vandfyldte grave.

Målet er, med udgangspunkt i både arkæologisk, skriftligt og billedligt kildemateriale, at give et

Christian 3.s landport på radering fra anden halvdel af 1800-tallet.

Nyborgs set fra over 2019 (Nyborg Kommune og Eagle Luftfoto).

samlet overblik over Nyborgs fæstningshistorik fra 500-årene til tiden omkring Christian 4. (1588-48). Bogen er skrevet for fagfolk og den særligt interesserede læser.

FORSKNINGSHISTORIK – NYBORGS FÆSTNINGSHISTORIE

Hvad angår Nyborgs fæstningshistorie, er det sparsomt med publiceret materiale, der separat behandler emnet. Emnet behandles ofte sekundært i værker omhandlende Nyborgs generelle udvikling og derved også på et mere overordnet plan. Samtidig ses en klar tendens til at trække en linje mellem byens og borgens fæstningsværker og mellem tidsperioderne middelalder/renæssance og nyere tid.

Overordnet kan siges, at fæstningens nyere historie fremstår langt bedre bearbejdet end den ældre historie. Dette skyldes til dels manglende publicering af byarkæologiske resultater fra middelalder og renæssance, samt at det indtil for få år siden var sparsomt med nye arkæologiske data fra Nyborg Slot. Dette ændrede sig til dels ved publikationen *Bygningsarkæologiske stu-*

dier 2006-2008 (2010), hvor gamle og nye bygningsarkæologiske observationer på Nyborg Slot blev gjort tilgængelige på tryk,^{1 2} samt i perioden 2009 til 2017, hvor omfattende udgravninger er foretaget på Nyborg Slot, og hvor årene 2009-2014 er publiceret ved Jørgen Skaarup 2015.³ Hertil skal også nævnes værket *Kongen Kommer* (Erland Porsmose 2015), hvor Nyborg og stedets ældre historie placeres i en infrastrukturel og magtpolitisk kontekst.⁴

Fæstningens nyere historie fra tiden omkring Christian 4. og til dens nedlæggelse i 1869 er særdeles godt belyst af Bjørn Westerbeek Dahl i bogen *Vor kongelige fæstning Nyborg* (1995), der må regnes som hovedværket, hvad angår Nyborgs nyere fæstningshistorie.⁵ Hertil kan suppleres med Marianne Goral Krogs artikel *Nyborg Slot og Fæstning* (2011)⁶ og Niels Høirups *Nyborg - kort fortalt i kort* (2015).⁷

Nyborg Slot i tågedis (Nicolai Godvin 2011)